

DĒL PRIELINKSNIO

J. KILIUS

Vieningo požiūrio į prielinksni šiuo metu kalbotyroje nėra. Čia panagrinėsime vieną kitą labiausiai diskutuojamą problemą.

I. Prielinksnis, žodis, morfema. Daugelis kalbininkų prielinksni laiko žodžiu¹, tačiau yra ir kita, iš pirmo žvilgsnio visai priešinga nuomonė – pavyzdžiui, J. Kurilovičius rašo: „Предлог – это не слово, а морфема(…)“². Mūsų manymu, šie priešaringi prielinksnio vertinimai atsiradę ne tiek dėl skirtingų požiūrių į patį prielinksni, kiek dėl to, kad ne viena reikšme vartojamas „žodžio“ terminas. Taigi pirma reikia vienu kitu aspektu paliesti žodžio problemą, kiek to reikia mūsų reikalui, ir išsiaiškinti, kokią reikšmę „žodžiui“ suteikia vienos ir kitos pažiūros šalininkai.

Tie kalbininkai, kurie prielinksni laiko žodžiu, turi omenyje tai, kad prielinksnis sakinyje gali atsiskirti ir nutolti nuo daiktavardžio, taigi čia turime įprastą, populiarių žodžio supratimą. Ryškiausiai jis atsiskleidžia rašyboje – tarp šitaip suvokiamų žodžių rašant paliekami tarpai. Kriterijus išskirti sakinio atkarpą atskiru žodžiu čia yra formalus – paisoma tiktai, kad ši atkarpa būtų laisva, kad ji galėtų keisti vietą sakinyje, kad kita atkarpa negalėtų jos suskaidyti, į ją įsiterpti. Šitaip suprantamą žodį toliau vadinsime formaliu žodžiu.

Nesunku įsitikinti, kad šitoks žodžio supratimas verčia pripažinti, jog žodis jo struktūros požiūriu yra specifinis kiekvienos kalbos reiškinys. Plg.: *Tėvas padavė vaikui knygą – Der Vater hat dem Kind das Buch gegeben*. Nors mintis čia ta pati, tačiau lietuviškame sakinyje – 4 žodžiai, vokiškame – 8. Šiame vokiškame sakinyje žodžių perpus daugiau, aišku, dėl to, kad lietuvių kalboje gramatiniai elementai susilieję su leksiniais, o vokiečių kalboje eina atskiru žodžiu.

Vadinasi, šitaip suprantant žodžio sąvoką, žodžiu gali būti: leksinio ir gramatinio elemento junginys (*tėv/as*), vien leksinis elementas (*Kind*), vien gramatinis elementas (vokiečių kalbos artikkeliai). Įdomus čia dar vienas atvejis, būtent, žodis *hat*. Vokiečių kalbos veiksmažodis duotame pavyzdyje išreikštas dviem žodžiais: *hat gegeben*. Leksinis elementas yra šaknis *geb-*, tad gramatinis: *hat ge-en*. Vadinasi, forma-

¹ P vz., žg. A. И. Смирницкий, К вопросу о слове (Проблема „тождества“ слова), „Труды института языкознания АН СССР“, том 4, 1954, p. 16.

² E. Курилович, Очерки по лингвистике, М., 1962, p. 66.

liu žodžių gali eiti tik viena gramatinio elemento dalis (*hat*), o kita to paties gramatinio elemento dalis gali sudaryti vieną žodį kartu su leksiniu elementu (*ge/geben*). L. Barchudarovas, sekdamas N. Chomskiu³, tokius gramatinius elementus vadina „nutrūkstamomis morfemomis“ (rus. прерывистые морфемы)⁴.

Klasikinėse, taip pat lietuvių, rusų ir kitose sintetinėse kalbose formaliu žodžiu dažniausiai eina leksinio elemento junginys su vienu ar keliais gramatiniais elementais, pvz.: *Vyras dirbo sod/e*. Tai, mūsų manymu, viena iš priežasčių, padedanti įsitvirtinti nuomonei, kad apskritai žodžiu laikytinas tik leksinio elemento junginys su gramatiniu. Čia jau turime kitą, antrąją, „žodžio“ reikšmę. Šitai traktuojamą žodį sąlygiškai pavadinsime funkcinio žodžiu⁵.

Skirtumas tarp šių žodžio reikšmių išryškėja (ir prasideda nesutarimai), kai formalus ir funkcinis žodis kalboje nesutampa. Reikia pasakyti, kad tokiose (iš esmės sintetinėse) kalbose, kaip lietuvių ir rusų, prielinksnis kaip tik labiausiai „kaišioja pagalį į ratus“, plg., pvz.: *Vyras dirbo už sodo*. Nėra abejonės, kad pagal formalųjį žodžio supratimą prielinksnis laikytinas žodžiu (nes tarp prielinksnio ir daiktavardžio gali įsiterpti kiti žodžiai, pvz.: *už didelio, gražaus sodo*). Antrosios pažiūros šalininkai, tvirtindami, kad prielinksnis – ne žodis, o morfema, turi omenyje, kad prielinksnis nėra leksinio ir gramatinio elemento junginys, o tik gramatinis elementas, rodąs leksinio elemento (daiktavardžio) ryšius sakinyje⁶.

Išsiaiškinus terminologinę painiavą, reikia apsispręsti, kurios žodžio traktuotės laikytis, taigi – ar prielinksnį laikyti žodžiu⁷. Ir vienas, ir kitas žodžio supratimas yra labai įsigalėjęs, tačiau pirmąją, formaliąją, reikšmę „žodis“ vartojamas visų, o antrąją reikšmę, kurią čia sąlygiškai vadiname funkcinio žodžiu, gana dažnai vartojami ir kiti terminai⁸. Atsižvelgdami į tai, laikysimės formalaus žodžio supratimo, taigi prielinksnį vadinsime žodžiu, t. y. tokiu elementu, kuris sakinyje yra laisvas, nėra neatskiriama suaugęs su kitais elementais. Tiesą sakant, ta prielinksnio laisvė labai jau ribota. Žodžiu jį galima vadinti tik todėl, kad tarp prielinksnio ir daiktavardžio ga-

³ Н. Хомский, Синтаксические структуры, „Новое в лингвистике“, вып. 2, М., 1962, p. 447.

⁴ Л. С. Бархударов, К вопросу о служебных словах (На материале английского языка), „Иностранные языки в школе“, 1965, № 6, p. 29.

⁵ Funkcinio žodžio sąvoka parankesnė kalboms lyginti, ji praverčia kaip kalbų lyginimo vietas. Minėtas sakinyje ir lietuvių, ir vokiečių kalboje turi po 4 (funkcinius) žodžius: *tėvas – der Vater, padavė – hat gegeben, vaikui – dem Kind, knygą – das Buch*.

⁶ Pvz., J. Kurilovičius rašo: „Предложный оборот типа sur la table „на столе“ является одним словом, а не группой слов“ – Е. Курилович, *min. veik.*, p. 66.

⁷ Dėl daugiareikšmiškumo kai kurie kalbininkai visiškai atsisako „žodžio“ kaip termino, žr. Ш. Балли, *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, М., 1955, p. 317.

⁸ Plg., pvz., „sintaksinę molekulę“ (Ш. Балли, *min. veik.*, p. 317) ir plačiau įsigalėjusią „leksmą“ (pvz., А. Реформатский, *Калботырос įvadas*, V., 1963, p. 206).

li išterpti būvardis ar koks nors kitas pažymyns. Jeigu prielinksnis visada stovėtų tiesiog prieš daiktavardį, jis, be abejo, nesudarytų žodžio ir susilietų su daiktavardžiu, panašiai kaip priešdėlis susilieja su veiksmažodžiu.

Prielinksnio pripažinimas (formaliu) žodžiu neišsprendžia klausimo, kuo laikytinas prielinksnis – leksine ar gramatine morfema⁹. Kalbėdami apie kriterijus, pagal kuriuos nustatomos gramatinės morfemos, vieni kalbininkai labiau akcentuoja tai, kad jos yra pagalbinės morfemos¹⁰, kiti pabrėžia jų didesnį dažnumą tekste¹¹. Ir vienu, ir kitu požiūriu prielinksnis, galima sakyti, vieningai laikomas gramatine morfema.

Tad prieiname išvadą, kurią labai aiškiai suformulavo L. Barchudarovas, rašydamas apie tarnybinius žodžius, taigi ir apie prielinksnius: „на вопрос, что такое служебное слово – слово или морфема? – можно ответить только: и слово, и морфема/.../ По форме они-слова; по функции, т. е. по их назначению, по их использованию в строе языка, – морфемы“¹².

II. Prielinksnio reikšmė. Šiuo klausimu irgi nėra vieningo požiūrio. Ypač daug diskutuojama, ar prielinksnis turi leksinę reikšmę. Vienaip ar kitaip argumentuodami, tokią reikšmę prielinksniui pripažįsta daugelis kalbininkų – A. Smirnicks¹³, V. Vinogradovas¹⁴, V. Admoni¹⁵ ir kiti. Tačiau nemažai kalbininkų tvirtina, kad prielinksnis turi tik gramatinę reikšmę, pvz., I. Meščaninovas¹⁶, M. Steblin-Kamenskis¹⁷, A. Šachmatovas¹⁸, A. Peškovskis¹⁹.

Ir vėl pirma reikia aiškintis terminus, nes ne visi kalbininkai juos vartoja ta pačia reikšme. A. Smirnickio požiūriu prielinksnis turi leksinę reikšmę svarbiausia dėl to, kad yra atskiras žodis. V. Vinogradovui prielinksnis kartais turi leksinę reikšmę, nes išreiškia konkrečius santykius (pvz., vietos). V. Admonio požiūriu prie-

⁹ Dėl šių terminų žr.: Lietuvių kalbos gramatika, t. I, V., 1965, p. 22; V. Urbutis, Dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių daryba, filol. m. dakt. dis., V., 1970, p. 110.

¹⁰ Pz., pgl. A. Heinz, Zur Struktur des Sprachsystems, kn.: Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965, p. 121.

¹¹ Pgl.: Ch. C. Fries, The structure of English, London, 1957, p. 85; A. Мартине, Основы общей лингвистики, „Новое в лингвистике“, вып. 3, М., 1963, p. 471, 498.

¹² Л. С. Бархударов, *min. veik.*, p. 21.

¹³ Žr. A. И. Смирницкий, Синтаксис английского языка, М., 1957, p. 88.

¹⁴ Žr. В. В. Виноградов, Русский язык, М.–Л., 1947, p. 679.

¹⁵ Žr. W. Admoni, Der deutsche Sprachbau, L., 1966, p. 138.

¹⁶ Žr. И. И. Мещанинов, Члены предложения и части речи, М.–Л., 1945, p. 295.

¹⁷ Žr. М. И. Стеблин-Каменский, Грамматика норвежского языка, М.–Л., 1957, p. 19.

¹⁸ Žr. А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Л., 1941, p. 277.

¹⁹ Žr. А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1956, p. 12, 39.

linksnis visada turi ir gramatinę, ir leksinę reikšmę – gramatinę dėl to, kad išreiškia apskritai ryšius tarp žodžių, leksinę – kadangi pasako ir to ryšio pobūdį (parodo, kad tai vieta, priežastis, laikas ir pan.).

Gramatinė prielinksnio reikšmė dažniausiai vadinama dėl to, kad prielinksnis yra tarnybinė, gramatinė morfema. Kitaip sakant: jei prielinksnis – gramatinė morfema, tai ir viskas, ką jis išreiškia, yra gramatinė reikšmė²⁰.

Šitoks visų prielinksnio reikšmių sujungimas į vieną „gramatinę reikšmę“ tik užtušuoja skirtingas (kaip paaiškės vėliau) prielinksnio reikšmes. Tad „gramatinės reikšmės“ termino čia toliau nevertosime, juoba kad jam suteikiama ir kitų, čia nepamintų reikšmių²¹.

Dar 1921 m. E. Sepyras rašė, kad visose pasaulio kalbose būtinai išreiškiamos dvejopos sąvokos: pagrindinės (konkrečios) ir reliacinės. Pirmosios paprastai reiškiamos atskirais žodžiais ar jų šaknimis, jos tiesiogiai nukreiptos į konkrečią tikrovę, atspindi konkrečius daiktus ar sąvokas ir pačios savaime neišreiškia jokių ryšių su kitais sakinio elementais. Grynosios reliacinės (Sepyro sukurtas terminas, dabar daugelio vartojamas) rodo konkrečiųjų sąvokų ryšius sakinyje, suteikia sakiniiui užbaigtą formą²². (Toliau pirmąja prasme čia vartosime „leksinę reikšmę“, antrąja – „sintaksinę“²³.)

Šis teiginys dabar, rodos, bene visų pripažįstamas²⁴, tačiau prasideda nesutariai, kai reikia nustatyti konkrečios morfemos reikšmę. Atrodo, kad daugiausia nesusipratimų čia kyla iš to, jog raiškos plano segmentacija mechaniškai perkeliama turinio planui²⁵. Kai, pvz., J. Kurilovičius rašo, kad „prinzipiell gibt es zwei Arten von sprachlichen Zeichen: solche, die sich auf die äußere Wirklichkeit, und solche, die sich auf andere Zeichen des Kontextes beziehen“²⁶, tai „ženklų“ juk reiktų

²⁰ Plg.: М. И. Стеблин-Каменский, О предлоге и предложном словосочетании, „Труды института языкознания АН СССР“, том IX, М., 1959, p. 251; A. Heinz, min. veik., p. 121.

²¹ Pz., plg. О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, Е. В. Падучева, Р. М. Фрумкина, О точных методах исследования языка, М., 1961, p. 34, 35.

²² Žr. Э. Сепир, Язык, М.—Л., 1934, p. 72–73, 78–79.

²³ Plg. О. С. Ахманова (ir kt.), min. veik., p. 33: „когда одни языковые элементы служат символами отношений между другими языковыми элементами, мы будем говорить о синтаксических значениях (...) когда языковые элементы служат символами чего-то внеязыкового, мы будем говорить о лексических значениях“. Plg. taip pat anglų k. structural meaning (Ch. S. Fries, min. veik., p. 56), vokiečių k. struktureller Wert (W. Schmidt, Grundfragen der deutschen Grammatik, Berlin, 1967, p. 48).

²⁴ Pz., plg.: Дж. Гринберг, Квантитативный подход к морфологической типологии языков, „Новое в лингвистике“, вып. 3, М., 1963, p. 70–71; A. Heinz, min. veik., p. 121.

²⁵ Plg. С. С. Сятковский, diskusinės pastabos, kn.: Actes du Xe congrès international des linguistes, t. II, Bucarest, 1970, p. 554.

²⁶ J. Kuryłowicz, diskusinės pastabos, kn.: Zeichen und System der Sprache, I. Band, Berlin, 1961, p. 96.

suprasti žymiklio ir žyminio vienybę, ne tik žymiklį. Čia slypi galimybė, kad vienas žymiklis gali turėti ne vieną žyminį. Iš to išplaukia teorinė galimybė, kad gramatinė morfėma (sakysim, daiktavardžio galūnė²⁷) gali turėti ir sintaksinę, ir leksinę reikšmę.

Tad dabar aiškinsimės, kokią reikšmę turi prielinksnis – sintaksinę, leksinę ar abi kartu. Rūpimu aspektu pirma šiek tiek panagrinėsime daiktavardžio galūnės paskirtį, t. y. gramatinės giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijas, kad paskui galėtume jų funkcijas palyginti su prielinksnio funkcijomis.

Kiekvienoje didesnėje gramatikoje galima rasti nurodymų, kad gramatinė giminė – ne tas pats, kas biologinė giminė – lytis, absoliutaus atitikimo čia nėra²⁸. Atkreipkime dėmesį, kad ir apie gyvų padarų lytį daugeliu atvejų informuoja ne tik daiktavardžio galūnė, bet, svarbiausia, – daiktavardžio šaknis, plg.: *tėvas – motina, sūnus – duktė* ir pan. Žodis *dėdė* linksniojamas kaip *senė* (moteriškos giminės), tačiau vis dėlto aišku, kad tai vyras, nes moteriai yra kitos šaknies daiktavardis – *teta*. Vien gramatinė giminė rodo lytį tik tada, kai daiktavardis gali keistis gramatinę giminę, pvz., iš šaknies *draug-* neaišku, ar kalbama apie vyrą, ar apie moterį. Vadinasi, gramatinės giminės kategorija turi gryną leksinę reikšmę tik tada, kai daiktavardis kaitalioja gramatinę giminę pagal tai, kokios lyties yra tuo daiktavardžiu žymimas gyvas padaras, pvz.: *draugas – draugė, mokytojas – mokytoja, briedis – briedė*.

Tokių daiktavardžių lietuvių (ir, pvz., vokiečių) kalboje yra tik dalelytė, palyginus su ta daugybe daiktavardžių, kurie turi nekaitaliojamą giminę. Jeigu leksinę reikšmę pripažinsime gramatinei giminei ir tada, kai lytį rodo ne tik galūnė, bet ir šaknis, tai vis tiek kalboje bus daug daugiau tokių daiktavardžių, kurių gramatinė giminė, kaip dažnai pasakoma, vartojama „nemotyvuotai“. Gramatinę giminę turi visi lietuvių, rusų, vokiečių kalbų daiktavardžiai, o leksinę reikšmę gramatinė giminė turi tik palyginti retai, tad reikia daryti išvadą, kad leksinė reikšmė tėra tik šalutinė gramatinės giminės paskirtis.

Svarbu, kad daiktavardžio giminę gauna nuo to daiktavardžio priklausomi žodžiai – būdvardžiai, dalyviai, būdvardiniai įvardžiai ir skaitvardžiai, taip pat daiktavardį pavaiduoją įvardžiai (toliau trumpumo dėlei dažniausiai iš jų minėsime tik būdvardį kaip ryškiausią šios grupės atstovą). Daiktavardžio ir būdvardžio aprūpinimas tos pačios giminės rodikliu duoda galimybę būdvardžiui nutolti nuo valdančiojo daiktavardžio. Pateiksime keletą pavyzdėlių, kur būdvardį ar įvardį su daiktavardžiu susieja tik gramatinė giminė: *Duok peilį ir šakutę, tik aštrų. Čiatio studento*

²⁷ Daiktavardžio galūnei linkstama pripažinti tik reliacinę reikšmę, plg. A. Reformatskis, min. veik., p. 207.

²⁸ Plg.: W. Admoni, min. veik., p. 98–99; Lietuvių kalbos gramatika, t. I, V., 1965, p. 166–167.

knyga, kuris... Gero darbininkės darbo rezultatai. Eilinės romano skaitytojos nuomonė – eilinio romano skaitytojos nuomonė. Arba, tarkime, turime tokią situaciją: ant stalo guli knyga ir žurnalas. Vienas pašnekovas klausia: „Ar įdomi?“ Antrajam pašnekovui gramatinės giminės dėka aišku, kad klausiama apie knygą, nors tas žodis ir nebuvo ištartas. Pora pavyzdžių iš poezijos: *Lyg svajonės užburtas klausaisi naktį šnaresio upės gilaus...* (A. Venclova, Vakarinė žvaigždė, V., 1971, p. 68. Toliau – A. Venc. Išretinta – J. K.) (Plg.: *šnaresio upės gilios.*) *Tik žinau, kad šviesa jos [...]verčia svajoti, ir mylėt, ir ilgėtis nežinomos laimės, nepažįstamų tolių, kalnų ir pakalnių ir ateinančios vakaro giedro ramybės...* A. Venc, p. 201. (Plg.: *ateinančio vakaro giedros ramybės.*)

Taigi lietuvių kalboje gramatinė giminė suskirsto daiktavardžius į dvi klases²⁹, o kadangi šitų klasių požymius gauna priklausomieji žodžiai (būdvardžiai), tai gramatinė giminė parodo priklausomųjų žodžių ryšius su vienu ar kitu daiktavardžiu. Šią gramatinės giminės funkciją vadinsime sintaksine, ir ją reikia laikyti svarbiausia gramatinės giminės funkcija. Šitaip žiūrint, gramatinės giminės suteikimas daiktavardžiams, žymintiems daiktus, o ne gyvus padarus, atrodo motyvuotas ir reikalingas. Gramatinės giminės sintaksinės funkcijos svarbiausioji veikimo sfera – daiktavardžio grupė. Gramatinė giminė „sukabina“ būdvardį su daiktavardžiu.

Gramatinis skaičius dažniau už gramatinę giminę turi leksinę reikšmę. Vis dėlto gramatinis skaičius turi ir sintaksinę funkciją, svarbiausia jos veikimo sfera – sakinio predikatyvinis centras. Gramatinis skaičius „sukabina“ tarinį su veiksniu. Ypač tai ryšku vokiečių kalboje, pvz.: *Ihr Kind lieben Eltern*. Nors abiejų šio sakinio daiktavardžių nominatyvo ir akuzatyvo formos sutampa, skaičiaus dėka vis dėlto aišku, kad tarinys – veiksmazodis *lieben* sietinas su veiksniu – daiktavardžiu *Eltern*, ir žodžių tvarka šiuo atveju nevaidina lemiamo vaidmens, kaip būtų, pvz., tokiaime sakinyje: *Dieses Kind liebt die Mutter*.

Kita vertus, gramatinis skaičius padidina daiktavardžio ir būdvardžio formų skaičių ir tuo būdu padeda „sukabinti“ būdvardį su daiktavardžiu. Pvz.: *Paduok šaukštus ir peilį, tik ne senuosius, o naujuosius!* Abiejų daiktavardžių gramatinė giminė ir linksnis sutampa, vadinasi, būdvardžius su daiktavardžiu *šaukštus* čia susiejame skaičiaus dėka. Plg. taip pat: *eilinių romano skaitytojų nuomonė – eilinio romano skaitytojų nuomonė*.

Daiktavardžio galūne (lietuvių k.) išreiškiamo dar viena, svarbiausia, gramatinė kategorija – linksnis³⁰. Jei sakinyje *Geras draugas piešia* keisime daiktavar

²⁹ Plg. Z. Vandrijeso mintį: „Под в наших индоевропейских языках не что иное как „класс“ наподобие классов в языках банту.“ – Ж. Вандриес, Язык, М., 1937, p. 97.

³⁰ Be to, daiktavardžio galūnė (arba artikelis) rodo žodžių ribas, žr. Г. Н. Мельников, Морфологический строй языка и средства слогоразграничения, кн.: Исследования по фонологии, М., 1966, p. 278.

džio giminę ir skaičių, tai daiktavardis vis tiek bus sakinio veiksnys. Jei pakeisime linksnį (pvz., vardiną galininku), tai pasikeis visos daiktavardžio grupės ryšys su veiksmažodžiu – tariniu (turėsime papildinį). **Vadinasi**, svarbiausioji linksnio paskirtis – rodyti daiktavardžio (tiksliau – daiktavardžio grupės) ryšį su valdančiuoju žodžiu. Nepamirštant skirtumo tarp derinimo ir valdymo, galima pasakyti, kad kaip būdvardžio giminę, ulemia daiktavardis, taip daiktavardžio linksnį nulemia tai, kokią funkciją daiktavardis turi atlikti sakinyje, kokia sakinio dalimi turi būti. Linksniui tai yra pagrindinė sintaksinė funkcija.

Kita vertus, linksnis padeda rodyti daiktavardžio ryšius ir su priklausomu žodžiu – būdvardžiu. Plg.: *mokslinis darbo organizavimas – mokslinio darbo organizavimas*. Abiejų daiktavardžių gramatinė giminė ir skaičius vienodi, tad būdvardį su daiktavardžiu „sukabina“ linksnis.

2 giminės, 2 skaičiai ir 7 linksniai lietuvių kalboje sukuria 28 būdvardžių ir daiktavardžių formas ($2 \times 2 \times 7 = 28$), o tai (kartu su kitomis kalbos priemonėmis) įgalina turėti palyginti laisvą žodžių tvarką sakinyje. Pvz., sakinyje *Vaikinas sutiko gatvėje gražią merginą* galima bet kaip perstatinėti žodžius, tačiau sintaksiniai ryšiai sakinyje liks tie patys. (Reikia pabrėžti, kad iš to jokiu būdu negalima daryti išvados, kad lietuvių kalboje žodžių tvarka neturi jokios funkcijos. Lietuvių kalboje žodžių tvarka beveik nepanaudojama sintaksinei funkcijai, t. y. žodžių ryšiams rodyti, užtat ji panaudojama kitiems tikslams – svarbiausia, matyt, aktualiajai skaidai reikšti²¹.)

Linksnio sintaksinė funkcija neginčijama, tad pažiūrėkime, ar linksnis gali turėti ir leksinę reikšmę. Plg.: *imk duoną – imk duonos, duok sriubą – duok sriubos*. Ir galininkas, ir kilmininkas čia išreiškia objektinį santykį, linksnio pakeitimas nesignalizuoja ryšio pobūdžio pasikeitimo. Galininko ar kilmininko vartojimas čia tiesiogiai susijęs su tikrove, priklauso nuo to, ar išreiškiamas visas objektas, ar tik jo dalis, neapibrėžtas kiekis²². Tokį pat skirtumą išreiškia vardininkas ir kilmininkas, eidami veiksniumi, pvz.: *atėjo svečiai – atėjo svečių*. Plg. taip pat: *Pelė bėgiojo statinėje, statinė, statinėn*; čia visi trys paskutiniojo daiktavardžio linksniai signalizuoja, kad daiktavardis sietinas su sakinio predikatyviniu centru vietos santykiais, tačiau, be šios sintaksinės reikšmės, kiekvienas šis linksnis dar modifi-

²¹ Plg. D. Girdenienė, Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reikšimo būdai lietuvių kalboje, „Kalbotyra“, XXII (1), V., 1971, p. 35–46.

Šia proga pastebėsime, kad didžiausias skirtumas tarp lietuvių ir, pvz., anglų kalbos, matyt, yra tas, jog lietuvių kalboje sintaksiniai ryšiai reiškiami gramatinėmis morfemomis, aktualioji skaida – žodžių tvarka (ir intonacija), o anglų kalboje atvirkščiai: sintaksiniai ryšiai paprastai reiškiami žodžių tvarka, aktualioji skaida – gramatinėmis morfemomis (žymimuoju ir nežymimuoju artikkeliu). Šį teiginį, aišku, reikia priimti su didelėmis išlygomis.

²² Apie šią opoziciją plg. П. В. Булыгина, Грамматические оппозиции (К постановке вопроса), кн.: Исследования по общей лингвистике, М., 1968, p. 206–207.

kuoja vietos santykį, parodo, kuo jo vietos reikšmė skiriasi nuo kitų linksnių (ir prielinksnių) vietos reikšmės. Tą papildomą reikšmę, tiesiogiai susijusią su tikrove, vadinsime linksnio leksine reikšme. Vadinasi, linksnis taip pat, kaip gramatinė giminė ir skaičius, turi sintaksinę funkciją, reikšmę, o kartais, kai tam pačiam sintaksiniam ryšiui rodyti galimi keli linksniai, jis dar įgyja ir leksinę reikšmę.

Svarbu pabrėžti, kad linksnio pagrindinė sintaksinė funkcija – rodyti daiktavardžio (ar jo grupės) ryšius su valdančiuoju žodžiu, o šalutinė sintaksinė funkcija – rodyti daiktavardžio ryšius su priklausomais žodžiais (svarbiausia – su būdvardžiu).

Dabar pažiūrėkime, ar ir prielinksnis turi tas pačias funkcijas. Kad kartais linksnio reikšmės nepriskirtume prielinksniui, pavyzdžiui paimsime daiktavardį *ateljė*, kuris „paprastai nelinksniuojamas“³³: *Jis kalbėjo... ateljė*. Jei norime išreikšti objektinius santykius, daugtaškio vietoje turime sakyti *apie*. Tik tas vienas prielinksnis šiuo atveju čia tetinka (prieli. *su* keistų *ateljė* reikšmę). Tad šis prielinksnis šiuo atveju, matyt, turi tik sintaksinę funkciją ir neturi leksinės.

Jei tame pačiame sakinyje norime išreikšti vietos santykius, galime vartoti kelis prielinksnius: *prie, šalia, už, prieš* ir kt. Vadinasi, čia kiekvienas iš galimų prielinksnių turi sintaksinę funkciją – rodo vietos (o ne, sakysim, objektinį) santykį, tačiau šie prielinksniai savo reikšmę dar skiriasi vienas nuo kito, tad prielinksnio parinkimas vietos aplinkybei reikšti priklauso ir tiesiogiai nuo realios tikrovės, šiuo atveju nuo veiksnio – subjekto padėties *ateljė* atžvilgiu. Šią papildomą prielinksnio reikšmę, aišku, vadinsime leksine.

Tad pripažįstame, kad prielinksnis visada turi sintaksinę reikšmę, o kartais dar ir leksinę³⁴. Tai nėra išskirtinė prielinksnio savybė – kaip parodėme anksčiau, abi šias reikšmes gali turėti ir kitos gramatinės morfemos³⁵.

III. Prielinksnis ir linksnis. Linksnio ir prielinksnio funkcijų tapatumą pabrėžia daugelis kalbininkų³⁶. Kai kurie linkę net dėti lygybės ženklą tarp linksnių ir prielinksnių³⁷. Paskutiniu metu daugėja kalbininkų, pabrėžiančių linksnio ir prie-

³³ Lietuvių kalbos žodynas, t. I, V., 1968, p. 371.

³⁴ Plg. beveik tokia pat prasme vartojamus, prielinksniams taikomus terminus: „denotacinės ir kopotacinės reikšmės“, žr. З. Д. Попова, К теории падежного значения, „Вопросы языкознания“, 1970, 4, p. 93.

³⁵ Vadinasi, daiktavardžio sferai priklausančias gramatines morfemas – linksnio galūnę, artikelį, prielinksinį kalba panaudoja dvigubai – šios morfemos ne tik rodo daiktavardžio ryšius sakinyje, be to, atsiradus galimybei, dar ir tiesiogiai informuoja apie konkrečią tikrovę. Čia matome kalbos ekonomiškumą – ekstralingvistinę informaciją teikia ir tie elementai, kurie iš esmės skirti vidiniams kalbos poreikiams.

³⁶ Pvz., plg.: W. Schmidt, min. veik., p. 125; J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 191.

³⁷ Plg.: И. И. Мещанинов, min. veik., p. 296; А. М. Пешковский, min. veik., p. 40.

linksnio funkcijų tapatumą sakinio dalims rodyti³⁸. Kita vertus, ne vienas kalbininkas linkęs manyti, kad, nors linksnių ir prielinksnių funkcijos iš esmės panašios, tačiau prielinksnis esąs tik linksnio pagalbininkas, jis tik patikslinąs, modifikuojąs linksnio sintaksinę funkciją³⁹.

Matyt, tarp prielinksnio ir linksnio negalima dėti visiško lygybės ženkle, tačiau prielinksnio negalima laikyti ir linksnio pagalbininku minėtąja prasme. Pabandydami panagrinėti, kuo prielinksniai su linksniais sutampa ir kuo skiriasi.

Pripažįstant prielinksnio ir linksnio funkcijų panašumą ar tapatumą, kyla klausimas: jei ir prielinksnis, ir linksnis išreiškia tą pačią funkciją, tai kaip paaiškinti tą faktą, kad lietuvių, rusų kalbose daiktavardis vienu metu gauna ir linksnį, ir prielinksnį. Kaip pateisinti du tos pačios funkcijos rodytojus? Matyt, kad tai padėjo atsirasti minėtajai paplusiai nuomonei, jog prielinksnis tik patikslina, modifikuoja linksniu perteikiamą santykį (= linksnis ir su prielinksniu išlaiko savo funkciją).

Aiškindamiesi šį klausimą, turime prisiminti tai, ką sakėme apie veikimo sferas tų gramatinių kategorijų, kurios išreiškiamos viena daiktavardžio galūne. Daiktavardžio galūnė (lietuvių kalboje) išreiškia tris gramatines kategorijas: giminę, skaičių ir linksnį. Jos visos trys išryškina būdvardžio ryšį su daiktavardžiu, tačiau linksniui tai yra, kaip matėme, tik šalutinė sintaksinė funkcija. Linksnio pagrindinė sintaksinė funkcija – rodyti daiktavardžio (ar jo grupės) ryšį su valdančiuoju žodžiu. Prielinksnis, kaip matėme, irgi rodo daiktavardžio (ar jo grupės) ryšį su valdančiuoju žodžiu. Vadinasi, vartojant su daiktavardžiu prielinksnį, susiduria prielinksnio sintaksinė funkcija ir linksnio pagrindinė sintaksinė funkcija, ir šiuo atveju linksnis, mūsų manymu, praranda šią savo funkciją.

Prielinksnis nepakartojamas su būdvardžiu ir daiktavardžiu (kaip būna su linksniu), su visa daiktavardžio grupe jis pasakomas tik vieną kartą, tad jis „nesukabina“ būdvardžio su daiktavardžiu, kitaip sakant, prielinksnis nerodo daiktavardžio ryšio su priklausomais žodžiais (būdvardžiais). Vadinasi, prisijungus prielinksniui, daiktavardžio galūnė tebėra reikalinga rodyti daiktavardžio ryšiams su priklausomais derinamaisiais žodžiais. Pvz., prielinksninėje konstrukcijoje būdvardžio ir daiktavardžio ryšį rodo tik gramatinė giminė: *Kaľ būsiu toli nuo tavęs aš, prie židinio mielo šviesos/.../*(S. Nėris, Poezija, I, V., 1966, p. 347) (Plg.: *prie židinio mielos šviesos.*) Ryšį rodo tik gramatinis skaičius: *O, koks spindėjimas, lyg rausvo rūmo, prie žalio ežero krantų melsvų* A. Vencl, p. 72. (Plg.: *prie žalių ežero krantų.*) Ryšį rodo tik linksnis: *Man valia čia stovėti ir rymoti ties senu savo tėvo kapu* A. Vencl,

³⁸ Plg. Ch. J. Fillmore, The case for case, kn.: Universals in linguistic theory, Holt, Rinehart and Winston. Inc., 1968, p. 15.

³⁹ Pvz., plg.: A. Isačenko, Die russische Sprache der Gegenwart, I, Formenlehre, Halle (Saale), 1968, p. 17; R. Jakobson, Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbedeutungen der russischen Kasus, „Travaux du Cercle Linguistique de Prague“, 1936, 6, p. 246.

p. 117. (Plg.: *ties seno savo tėvo kapu.*) *Per tolimus amžių kalnynus aidės tasai vardas skambus* S. Nėris, cit. veik., p. 347. (Plg.: *per tolimų amžių kalnynus.*) Plg. dar: *per didelį kolūkio lauką – per didelio kolūkio lauką, apie gerą draugės knygą – apie geros draugės knygą.*

Vadinasi, prisijungus prielinksniui, linksnio galūnė iš sintaksinių savo funkcijų praranda pagrindinę ir išlaiko šalutinę (teberodo būdvardžio ir daiktavardžio ryšį). Štai kaip, rodos, galima paaiškinti, sinchroniškai motyvuoti linksnio vaidmenį prielinksninėje konstrukcijoje⁴⁰. Tad prielinksnis palyginti su linksniu yra gramatinė morfema su labiau specializuota sintaksine funkcija (linksnis dalyvauja ir valdyme, ir derinime, prielinksnis – tik valdyme).

Kita vertus, reikia pabrėžti visišką linksnio ir prielinksnio lygybę reikšti daiktavardžio ryšiams su valdančiuoju žodžiu, kitaip sakant, pagrindinės funkcijos požiūriu linksniai ir prielinksniai laikytini lygiaverčiais sakinio dalių rodytojais. Iš čia dar viena išvada – metodologiškai netikslinga atskirai tyrinėti linksnius ir prielinksnius, jeigu tyrimo objektu yra jų sintaksinės funkcijos sakinyje arba jų leksinė reikšmė. Nustatyti kurio nors linksnio ar prielinksnio, pvz., leksinę vietos reikšmę galima tik tiriant visus tos kalbos vietos linksnius ir prielinksnius kaip vieningą lygiaverčių elementų sistemą.

К ВОПРОСУ О ПРЕДЛОГЕ

Резюме

В статье обсуждаются некоторые спорные вопросы по поводу предлога, в частности вопросы о наличии лексического значения у предлога и о сущности различия синтаксического значения предлога и падежа.

Под синтаксическим значением понимается выражение языковыми элементами отношений между другими языковыми элементами, а под лексическим – непосредственное выражение языковыми элементами чего-то внеязыкового. Констатируется, что синтаксическое значение свойственно предлогу всегда, во всех случаях его употребления в предложении, а лексическое – в тех случаях, когда в распоряжении языка имеется несколько предлогов для выражения одной и той же синтаксической функции (напр., *сидеть у стола, под столом, на столе*), т.е. предлоги, являясь языковыми элементами внутрилингвистического назначения, часто выражают еще и экстралингвистическую информацию, в чем проявляется экономичность языка.

Синтаксическое значение предлога более специализировано, чем синтаксическое значение падежа: падеж участвует в согласовании и управлении, предлог – только в управлении. В статье особое внимание уделяется тому обстоятельству, что в предложной конструкции падеж, передавая свою основную синтаксическую функцию (выражение управления) предлогу, не теряет своей другой синтаксической функции – согласовательной.

⁴⁰ Reikia pabrėžti, kad tuo netvirtinama, jog vien dėl šios priežasties linksnio rodiklis išlieka prielinksninėje konstrukcijoje. Yra, matyt, ir kitų, gal dar svaresnių priežasčių, pvz., pažymėtinas kalbos sistemingumo kriterijus.